
"СУПРУНІАДА": УРЯД ДИРЕКТОРІЇ ПРОТИ ФІНАНСОВОЇ АГЕНТУРИ УНР В НІМЕЧЧИНІ (1919–1921 рр.)

Павло ГАЙ-НИЖНИК

Нижче розглядатиметься досі недосліджений істориками аспект діяльності однієї з державних структур УНР часів Директорії, а саме – Фінансової агентури в Німеччині, який проливає нове світло одразу на кілька напрямків української урядової політики – фінансовий, закордонний та внутрішньої організації роботи державної служби.

Зауважимо, що Фінансова агентура мала надзвичайні повноваження для праці в Європі, саме в її руках зосереджувалися чи не усі закордонні рахунки та грошові фонди УНР та щонайширші повноваження щодо їх використання за кордоном і, зокрема, розпорядження усіма закордонними банківськими фондами уряду України, фінансування українських місій та представництв, грошові операції щодо закупівлі майна, медикаментів, зброї та одягу за кордоном, доставка української валюти з Німеччини урядові УНР тощо.

На початку січня 1919 р. практично усім стало зрозуміло, що українська влада доживає свої останні дні в Києві. Саме в цей час, як згадував І. Мазепа, “спішно формувалися різні українські місії для виїзду за кордон”¹. Однією з цих місій була Фінансова агентура Народного міністерства фінансів УНР. Її було сформовано в січні 1919 р. на чолі з колишнім директором Кредитової канцелярії Народного міністерства фінансів Центральної Ради Григорієм Супруном. 15 січня 1919 р. на пропозицію міністра фінансів до всіх місій УНР, які відряджатимуться за кордон, мають призначатися агенти Міністерства фінансів². За два дні (17 січня 1919р.) міністр фінансів Б. Мартос представив Раді народних міністрів Г. Супруна як кандидата на посаду фінансового агента в Берліні, Парижі та Лондоні³. Початково планувалося, що фінансовий агент працюватиме в столицях Німеччини, Франції та Великобританії, але через політичні обставини Фінансова агентура та її голова осіли в столиці Німеччини.

Новопризначений голова такої важливої та впливової закордонної місії як Фінансова агентура УНР Г. Супрун не був новачком як у фінансовій справі, так і в справі провадження торговельно-економічних зв’язків з представниками

інших держав, а також частково у переговорно-дипломатичній сфері. У 1918 р. він займав досить вагому посаду директора Кредитової канцелярії Народного міністерства фінансів УНР⁴, а з призначенням 14 березня 1918 р. Комісії по товарообміну з Центральними державами при Раді народних міністрів УНР став ще й одним з її членів⁵. До того ж головою цієї Комісії тоді був М. Порш, який у 1919 р. займав посаду посла УНР в Німеччині, що давало надію на успішну співпрацю посольства УНР в Німеччині та Фінансової агентури Народного міністерства фінансів, яка також мала розташовуватися у Берліні.

Крім того, є всі підстави вважати, що Г. Супрун був особистою креатурою народного міністра фінансів УНР Б. Мартоса, який цінував й довіряв своєму висуванцеві. Це підтверджується й тим фактом, що ще на початку грудня 1918р. (до повалення гетьманської влади) саме Г. Супрунові Директорія з пропозиції Б. Мартоса доручила важливе завдання - взяти під контроль одеську друкарню Фесенка, в якій друкувалися українські грошові знаки, або вивести "літографські камені" (кліше для виготовлення грошей) з південної Пальміри до Вінниці. Принагідно зазначу, що Г. Супрун не виконав цієї місії, проте Б. Мартос навіть в еміграції виправдовував цю невдачу тим, що його випередила Добровольча армія⁶. В грудні ж 1918 р. Б. Мартос вже визначився з тим, що саме Г. Супрун поїде до Берліна на чолі української Фінансової агентури⁷.

За рік, у грудні 1919 р., Б. Мартос та Г. Супрун знову зустрінуться, але тепер у Берліні. У грудні 1919 р. українська Фінансова агентура в Берліні, окрім її очільника Г. Супруна⁸, мала у своєму розпорядженні ще 14 офіційних урядовців, 3 "співробітники" та ще 2 урядовці найманих⁹. Головна канцелярія Агентури розташовувалася на Клейштрассе, 25 німецької столиці¹⁰. Міністр фінансів зажадав від голови Фінансової агентури річної звітності про грошові операції цієї специфічної закордонної місії УНР. Задля підготовки звітності Г. Супрун попросив місячного терміну, аби "упорядкувати книги"¹¹. Справа затягнулася і Б. Мартос вирішив призначити спеціальну Ревізійну комісію для перевірки діяльності Г. Супруна.

16 грудня 1919 р. наказом міністра фінансів Б. Мартоса (№.40) було призначено спеціальну Ревізійну комісію для перевірки діяльності Фінансової агентури УНР в Берліні на чолі із О. Скорописом-Йолтуховським, до якої увійшли також Фрід, П. Донець та В. Ісіченко¹². Комісія (О. Скоропис-Йолтуховський та В. Ісіченко) прибули в кабінет Г. Супруна вже наступного дня (17 грудня 1919 р.) о 13-й годині й вручили йому відповідні уповноважуючі їх документи: відношення міністра фінансів від 16 грудня 1919 р. (№.42) разом з копією наказу Б. Мартоса Міністерству фінансів від 16 грудня 1919 р. (№.40) в м. Берліні, а також копію журнальної постанови Комісії по обревізуванню агента Міністерства фінансів в

Берліні від 16 грудня 1919 р. (№1)¹³. Проте Комісія так і не змогла приступити до праці, позаяк голова Фінансової агентури Г. Супрун не допустив її до ревізії.

В особистому листі від 18 грудня 1919 р. (№1059) на ім'я Б. Мартоса Г. Супрун виклав власну мотивацію відмови допустити Комісію до перевірки. Голова Фінансової агентури аргументував свої дії політичною ситуацією в Україні, зокрема кризою в міжпартійних стосунках та розколом в урядових лавах УНР, конкретно вказуючи на діяльність міністра закордонних справ В. Темницького та міністра фінансів М. Кривецького навесні 1919 р.¹⁴.

Галицький соціал-демократ В. Темницький був введений до складу Ради народних міністрів в квітні 1919 р. як член Української Національної Ради ЗУНР після Акту Злуки, й 22 травня, за дорученням уряду, виїхав за кордон з метою ознайомлення з діяльністю дипломатичних місій УНР. Відтоді, незважаючи на неодноразові вимоги уряду, не повертався в Україну, що, як згодом зазначав С. Петлюра в листі до І. Мазепи, “різало” українську владу в міжнародних зносинах¹⁵. Крім того, В. Темницький неодноразово вимагав коштів від Фінансової агентури, а головне, був прихильником лідера ЗОУНР Є. Петрушевича, в якого були вкрай загострені стосунки з С. Петлюрою. Відтак його усунення з посади вимагав сам головний отаман, що й було зроблено в серпні 1919 р.

У березні 1919 р. в керівництві УНР сталася парадоксальна ситуація – коли Директорія була роз’єднана, її члени знаходилися у різних місцевостях (частина членів Директорії на чолі з С. Петлюрою опинилися у Рівному, а Є. Петрушевич та О. Андрієвський майже цілком самостійно “урядували” в Станіславові). Подібна ситуація склалася і в уряді, який також розпався на кілька частин – одні перебували в Одесі, інші при головному отаманові С. Петлюрі, частина (Д. Симонів, М. Кривецький) – при Є. Петрушевичу. Останній на протигагу решті членів Директорії і голові уряду УНР навіть призначив собі у Станіславові окремого керуючого Міністерством фінансів, яким став саме М. Кривецький. В квітні 1919 р., коли уряд УНР перебрався до Рівного, міністр фінансів М. Кривецький не прибув до міста і саме замість нього виконуючим обов’язки міністра фінансів було призначено Б. Мартоса¹⁶. В Станіславові М. Кривецький (з візії члена Директорії О. Андрієвського) вів власну політику й навіть скасовував рішення нового міністра фінансів УНР тощо. Крім того, М. Кривецький належав до партії соціалістів-самостійників, яка була пов’язана зі спробою здійснення державного перевороту на користь Є. Петрушевича (заколот В. Оскілка).

Знаючи про політичну кризу в Україні та вкрай складну військову ситуацію на фронтах УНР, Г. Супрун вдало використав не лише ці важелі, але й фактор особистого характеру. Він вказує у листі Б. Мартосу: “Не торкаючись вищезазначених документів по суті, я дозволю собі звернути Вашу увагу на сучасну

ситуацію для України і тих відомостей, які маєте Ви і я. Я не хочу, розуміється, тут торкатися відомого Вам випадку з бувшим Міністром фінансів п. Кривецьким і не приймаю його тут на увагу, але рахую абсолютно необхідним, щоб в такі менти, які переживає в цей час Україна, всяка більш менш серйозна акція була переведена на авторитетних громадських підставах з безумовними гарантіями об'єктивності і абсолютним виключенням персонального суб'єктивізму. Наша історія останніх часів дає багато доказів цьому, нагадаю хоча б моє далеко не помилкове відношення до розпоряджень бувших п.п. Міністрів Кривецького і Темницького¹⁷. Відтак голова Фінансової агентури прямо заявляє міністрові фінансів: "згаданий Ваш наказ я не можу виконати"¹⁸. При цьому Г. Супрун, зауваживши, що час для ревізії обрано не досить вдалий, запевнив, що він може піддати свою діяльність перевірці відповідної комісії, проте такій, яка була б укомплектована на авторитетних громадських засадах. До цього, за словами голови Фінансової агентури, його "примушує та роля, яку Фінансова місія до сього часу відіграла і, хто знає [,] можливо в будучому має відіграти ролю ще більшу"¹⁹. Зі свого боку Г. Супрун пропонував скласти Ревізійну комісію з уповноважених представників "усіх" українських партій, а саме: соціалістів-революціонерів, соціал-демократів, соціалістів-федералістів та хліборобів-демократів, доповнивши цей список ще й уповноваженим представником кооперації. Така вимога яскраво свідчила, що за умов, які склалися в той час в Україні, оперативно сформувати подібну комісію було неможливо, а отже, голова Фінансової агентури не лише саботував попередній склад Ревізійної комісії, укладений міністром фінансів, але й відверто затягував час початку перевірки своєї діяльності фактично на невизначений термін.

У підсумку Ревізійна комісія на чолі з О. Скоропис-Йолтуховським через нетривалий час припинила своє існування, так і не розпочавши перевірку. Відтак ні уряд, ані Директорія також не вдалися до жодних жорстких дій щодо такого свавілля голови Фінансової агентури. Отже, Г. Супрунові вдалося переграти й Народне міністерство, й уряд, й Директорію УНР і зірвати перевірку своєї діяльності та всієї Фінансової агентури УНР в Німеччині. Як згодом виявилось – до березня 1920 р.

Варто зазначити, що така ситуація із діяльністю Фінансової агентури стурбувала владу УНР і змусила її вдатися до зміни формату державних торговельно-фінансових операцій за кордоном. Так, наприклад, 23 грудня 1919 р. С. Петлюра та виконуючий обов'язки голови Ради народних міністрів й водночас керуючий міністерством закордонних справ А. Лівіцький підписали одразу кілька наказів з цього приводу.

Зокрема наказом (Ч. 869/Д. С.) голові посольства УНР в Німеччині М. По-

ршу наказувалося передати в розпорядження Торговельної комісії УНР на чолі з А.Сербіненком “всі військові кредити і взагалі кредити на державні закупки, які були одпущені в розпорядження Українського Посольства в Німеччині або на ім’я Пана Посла”²⁰. Торговельній комісії мало бути передано також усе вже закуплене посольством військове майно та різні товари. Всі ж документи в справах здійснених посольством закупівель повинні були бути віддані представникові державного контролю УНР в Німеччині, а в разі його відсутності ревізоріві військових місій отаманові О. Жуковському. В наказі наголошувалося, що “нові закупки військового майна в Німеччині мають проводитися надалі тільки Торговельною Комісією У.Н.Р. за кордоном під головуванням А. Сербіненка”²¹.

Самому ж А. Сербіненкові наказувалося (Ч.872/ДС), за участі представника держконтролю УНР за кордоном (а в разі його відсутності – за участі ревізора військових місій отамана Жуковського) прийняти від посольства в Німеччині та його голови М. Порша усі наявні закупівельні кредити, а усе вже закуплене військове та інше майно передати під охорону Торговельної комісії, яка з часу його прийому переймала на себе відповідальність за нього. Нові ж закупки військового майна наказувалося припинити, а в разі отримання вигідних для держави пропозицій з цього приводу – доповідати урядові й здійснювати закупівлі лише через провід Верховної влади УНР. Крім того, усі питання щодо майбутніх закупівельних операцій з військовим та іншим майном мали відтоді розглядатися за обов’язкової участі ревізора військових місій УНР О. Жуковського чи уповноваженої ним особи. Торговельній комісії також наказувалося подати звіт про свою діяльність, а саме: а) що закуплено Комісією; б) що прийнято Комісією від ліквідованих закупівельних установ; в) де це майно перебуває, в якій кількості та за яких умов зберігається; г) план найближчої діяльності Комісії та проект штатів, а також точний звіт про стан кредитів, які малися в її розпорядженні²².

Подібний наказ (Ч. 870/Д.С.) того ж дня було надіслано й до Посольства УНР у Відні. В ньому, зокрема, приписувалося передати 50-мільйонний військовий фонд, який перебував на рахунку посольства УНР в Австрії, в розпорядження вищезгаданої Торговельної комісії УНР на чолі з А. Сербіненком. Головний отаман С. Петлюра наказував також домогтися від усіх приватних осіб, які отримували кошти із вказаного фонду за розпорядженнями колишнього міністра закордонних справ В. Темницького й на той час перебували у Відні, звітностей про витрати цих грошей, а також обов’язкового повернення решти з цих сум.

Крім того, від самого В. Темницького наказувалося зажадати справоздання й пояснень щодо власних витрат, а також по тих асигнуваннях з державного військового фонду, які він без належних на те уповноважень здійснив на ім’я окремих місій та приватних осіб²³. Після передачі контролю над 50-мільйонним

військовим фондом у Відні від посольства УНР в Австрії Торговельній комісії наказувалося (наказ головного отамана С. Петлюри Ч.873/ДС від 23 грудня 1919р.) припинити витрату цих коштів. Частково їх можна було використати лише на утримання персонального складу Комісії та її агентів, проте тільки із санкції ревізора військових місій УНР за кордоном О. Жуковського. Будь-які інші витрати коштів з цього фонду могли відтоді здійснюватися виняткового за окремим в кожному випадкові розпорядженням Верховної влади УНР. При цьому категорично заборонялося витратити валюту США, яка на рахунку фонду складала суму у 204 тис. 735 дол., “зважаючи її нерухомим державним фондом”²⁴.

Зауважу, що з вибором Андрія Сербиненка на посаду голови Торговельної комісії УНР за кордоном С. Петлюра помилився. Очевидно, призначаючи його цю посаду, головний отаман піддався двом аспектам: по-перше – А.М. Сербиненко в минулому був членом Київської губерніальної земської управи та виконкомом Київської губернії (С. Петлюра був провідником земств у 1918 р.) і членом Центральної Ради та Селянської спілки (як, до речі, й член Директорії Ф. Швець); по-друге – А. Сербиненко був кооператором, автором брошури “Кооперація на селі” (1919 р.), а саме тоді уряд УНР через Б. Мартоса, Х. Барановського та інших відомих діячів кооперативного руху фактично лобював інтереси представників кооперації в сенсі державних закупівельних замовлень, виділяючи їм величезні як на той час скарбові суми. Вже у 1920 р. А. Сербиненко придбав собі у власність книгарню в Берліні й займався перевезенням і реалізацією книжок в Україні. В 1920 р. він (за дорученням уряду УНР) став також одним із організаторів Об’єднання центральних українських кооперативів, яке проіснувало до 1923 р. В підсумку А. Сербиненко по суті ошукав уряд Директорії, а С. Петлюра у виданій ним того ж таки 1923 р. брошурі “Сучасна українська еміграція та її завдання” згадає про “недостойне і непристойне поведження деяких представників української кооперації в справі державного скарбу і зловживання урядовими дорученнями (Сербиненко і К-о) з проволіканням відчитности у витраті державних грошей та одночасним залицянням до большевиків, щоб кінці у воду сховати”²⁵.

Контролювати діяльність й запобігати зловживанням військових місій взагалі й очолюваної А. Сербиненком Торговельної комісії зокрема, як вже було зазначено вище, мав ревізор військових місій УНР за кордоном, яким було призначено колишнього військового міністра часів Центральної Ради полковника Олександра Жуковського. Повноваження ревізора військових місій юридично не поширювалися на цивільні установи УНР за кордоном, якою власне й була Торговельна комісія, а відтак їх слід було дещо змінити й унормувати. Як наслідок, 23 грудня 1919 р. з’явився відповідний наказ (Ч. 871/ДС) голови Директорії і головного

отамана військ УНР С. Петлюри. Наказом на ревізора військових місій УНР за кордоном (в доповнення до доручень, наданих від 5 вересня 1919 р.) покладалися: а) контроль як над загальною, так і закупівельною діяльністю військових місій та торговельних агентів УНР за кордоном; б) з'ясування стану відпущених в розпорядження названих місій та агентів, а також в посольств і дипломатичних місій УНР кредитів на закупівлю військового майна й взагалі державного майна; в) виявлення кількості й місця перебування закупленого для УНР майна. Ревізор військових місій УНР за кордоном отримав також право припинення витрат з вищевказаних кредитів, а також право контролювати справи, що були пов'язані з купівлею для УНР військового та іншого майном і можливими майбутніми закупівлями такого майна. Крім цього, О. Жуковський здобув право (в межах його обов'язків) не лише безпосередньо зноситися з посольствами та дипломатичними місіями УНР, але й вимагати від них необхідних пояснень і допомоги. Для виконання цих обов'язків О. Жуковському надавалося також право утримувати канцелярію й робити інші видатки згідно з відповідними штатами²⁶.

Штати ревізора військових місій УНР за кордоном були затверджені того ж дня, що й наказ про розширення його повноважень (23 грудня 1919 р.). Отже, під час ревізії військових місій встановлювалися такі посади: юрисконсульт, секретар та канцелярист. Особи на ці посади запроваджувалися самим ревізором за мірою потреби. Офіційно ревізор військових місій та його співробітники постійно числилися при Надзвичайній дипломатичній місії УНР в Празі, а витрати, пов'язані з його діяльністю, відносилися на військовий фонд УНР за кордоном. За штатом передбачалися витрати у чеських кронах. На утримання: ревізорів, як військового агентів, по першому класу відповідно до штатів військових агентів за кордоном, затвердженому Військовим міністерством; юрисконсульту – одноразові винагороди в міру потреби, але з умовою, щоб загальна сума місячної винагороди не перевищувала місячного утримання ревізора; секретареві – 3 тис. чеських крон; канцеляристу – 2 тис. крон. Добові витрати при роз'їздах регламентувалися за таким принципом: ревізорів виділялася сума рівня дипломатичного радника, відповідна до ставок посольств і місій УНР у тих державах, куди він прямував; співробітникам (урядовцям) – як урядовцям для доручень, а саме – на квиток I-го класу на залізниці та на готель (по дійсній вартості). Канцелярські видатки не повинні були перевищувати 250 крон місячно. Крім того, на представницькі (репрезентативні) й непередбачені видатки О. Жуковський мав можливість місячно витратитися на суму до 10 тис. чеських крон²⁷. Кожних два тижні ревізор військових місій був зобов'язаний подавати урядові справоздання про свою діяльність²⁸. Чи була успішною ревізорська робота колишнього військового міністра Центральної Ради (1918 р.) та

командира Корпусу кордонної охорони УНР за Директорії (1919 р.) полковника О. Жуковського – відомостей замало, позаяк з того часу він пробув на своїй посаді лише три місяці. 23 червня 1920 р. рішенням Ради народних міністрів його було звільнено з посади військового агента в Празі та ревізора військових місій УНР за кордоном з 16 березня 1920 р.²⁹.

Питання ж про зміст та методи діяльності української Фінансової агентури УНР в Німеччині знов загострилося з початком 1920 р. Підставою до цього стали чутки про кричущі факти зловживання та марнотратства державних коштів головою Агентури Г. Супруном, хоча й номінальний голова Ревізійної комісії, створеної ще за рік до цього в грудні 1919 р. О. Скоропис-Йолтуховський, як можна зрозуміти з листа його дружини Вікторії до свого батька Є. Чикаленка, й сумнівався, чи вдасться урядові УНР якимось чином притягти голову Фінансової агентури до перевірки³⁰. Проте конфлікт між членом Директорії А. Макаренком, Б. Мартосом та Г. Супруном, який з новою силою розгорівся на початку 1920 р. і був зав'язаний на фінансових справах, мав, рано чи пізно, загострити й питання про діяльність Фінансової агентури в Берліні.

Окреме й доволі сумнівне місце в цій історії займає й особа А. Макаренка. Перебуваючи як член Директорії за кордоном, А. Макаренко прагнув відігравати там провідну роль й одним із засобів посилення свого впливу були численні обіцянки грошових асигнувань численним посольствам та місіям УНР, українським організаціям, партійним групам та окремим діячам за кордоном. Втім, такі кошти він міг отримати лише безпосередньо від Народного міністерства фінансів в Україні (тобто від Б. Мартоса й, відповідно, з візії С. Петлюри), що було практично неможливо, або ж від Фінансової агентури УНР в Німеччині (тобто від Г. Супруна). Проте набути належних коштів йому ніяк не вдавалося. Ситуацію, що склалася, лаконічно змалювала Є. Чикаленко в листі від 8 лютого 1920 р. В. Чикаленко-Скоропис, яка тоді працювала в місії Українського Червоного Хреста у Відні: "Грошей він [А. Макаренко] не має, тільки усе усім обіцяє; одні других тут підкопують: він Мартоса, Мартос його, Супрун їх, вони Супруна"³¹.

Відтак, аби остаточно не втрати репутацію, А. Макаренко вдався до радикального методу тиску на Фінансову агентуру. Як свідчив Г. Супрун, в січні 1920 р. А. Макаренко, користуючись статусом члена Директорії, своїм наказом (№ 102) заборонив Фінансовій агентурі виплачувати кошти усім закордонним місіям УНР. Таким кроком А. Макаренко завдав не лише надзвичайної шкоди діяльності закордонних місій УНР, які й так потерпали від нестачі коштів, але, звичайно ж, й брутально одноосібно перевищив свої повноваження. Тут буде доречним з'ясувати, які ж саме повноваження отримали члени Директорії А. Макаренко та Ф. Швець, від'їжджаючи восени 1919 р. за кордон. У відповідній

постанові Директорії УНР від 15 листопада 1919 р.*, завізваній її головою С.Петлюрою, головою Ради народних міністрів І. Мазепою та державним секретарем С. Шрамченком, чітко зазначалося, що А.Г. Макаренко та Ф.П.Швець, відбуваючи за кордон, “від імені Верховної Влади У.Н.Р.” наділяються наступними повноваженнями:

1) вони могли брати участь у Міровій Конференції в Парижі та інших міжнародних конференціях, з правом заступництва інтересів УНР;

2) А. Макаренко спільно із Ф. Швецем могли затверджувати ті фінансово-економічні договори, які підготовлені або були прелімінарно заключні міністром фінансів Б. Мартосом чи іншими особами на підставі уповноважень, наданих їм урядом УНР;

3) могли здійснювати вищий контроль над діяльністю усіх урядових інституцій УНР за кордоном та окремих урядових осіб з правами скорочення установлених законами штатів цих інституцій, а також змінювати розміри утримання їхнього персонального складу та право примусово відряджати до місця осідку уряду УНР всіх тих осіб урядових інституцій за кордоном, відносно яких ухвалені відповідні постанови урядом Республіки;

4) мали право укладати прелімінарно умови та військово-політичні договори від імені УНР з іншими державами;

5) у випадку припинення фізичного існування Верховного Уряду на території України вживати всіх заходів для збереження державного майна і коштів УНР за кордоном, для чого мали право заключати і підписувати відповідні акти від імені УНР³³.

Після отримання заборони А. Макаренка виділяти кошти закордонним місцям УНР, голова Фінансової агентури Г. Супрун, незважаючи на незаконність та неправомірність такого розпорядження, одразу ж без усіяких на те застережень взагалі припинив виплати коштів українським місцям і посольствам за кордоном. Коли ж з посольства УНР в Німеччині надійшов логічний запит щодо фінансування, Г. Супрун листом від 20 січня 1920 р. повідомив Посольство про відповідну заборону А. Макаренка³⁴. Відтак спалахнув скандал. Вже наступного дня, 21 січня 1920 р., посол УНР в Німеччині М. Порш надіслав голові Фінансової агентури жорсткого листа, в якому заявив, що подібний наказ

*На тому історичному останньому засіданні Директорії за участю Петлюри, Швеця, Макаренка і членів Ради народних міністрів (Мазепи, Черкаського, Шрамченка, Безпалка), що відбулося 15 листопада 1919 р., в Кам’янці-Подільському було вирішено про виїзд за кордон А. Макаренка і Ф. Швеця, і що верховне керування справами Республіки покладається на голову Директорії головного отамана С. Петлюру, який іменем Директорії затверджує всі закони та постанови, ухвалені Радою народних міністрів.

А. Макаренка є незаконний. Крім того, М. Порш зазначив, що член Директорії А. Макаренко мав право лише скорочувати штати місій УНР, але цим правом він міг скористатися не одноосібно, а лише в порозумінні з іншим членом Директорії Ф. Швецем. Забороняти ж виплату коштів взагалі не належить до його повноважень. На підтвердження своїх слів посол надіслав Г. Супруну також й вищенаведену мною постанову Директорії “про повновасть” цих директорів за кордоном УНР. Крім того, П. Порш запросив надіслати йому копію наказу №102 А. Макаренка. Посол також поставив Г. Супруна до відома: в зв’язку з тим, що зазначений наказ А. Макаренка загрожує інтересам держави, він водночас повідомляє про цей незаконний вчинок голову Директорії, міністра закордонних справ та міністра фінансів УНР. Голові ж Директорії М. Порш категорично заявив, що він (Г. Супрун) “є відповідальний за всі шкоди, які повстануть із виконання цього наказу”³⁵.

Незважаючи на ЦК, Ревізійна комісія О. Скорописа-Йолтуховського так і не розпочала перевірку діяльності Фінансової агентури та особисто її голови Г.Супруна й невдовзі закрилася за рішенням народного міністра фінансів УНР. Як заявив членам вказаної Комісії після наради з окремими представниками УНР за кордоном сам міністр фінансів Б. Мартос, причиною такого кроку з його боку було те, що він “не вважав своєчасним загострювати це питання і настоювати, незважаючи на опір п. Супруна, на негайному проведенню ревізії”³⁶. В свою чергу Г. Супрун заявив, що сумнівається в міністерській посаді Б. Мартоса і той навіть отримав від Директорії посвідчення, що він дійсно є міністром фінансів УНР³⁷, але й такий аргумент виявився марним.

Водночас, після скандалу з наказом А. Макаренка та скасування ревізії Фінансової агентури, Б. Мартос все ж таки сподівався, що Г. Супрун таки подасть йому звіт про свою роботу. Проте Фінансова агентура, незважаючи на категоричні вимоги міністра фінансів, не подавала урядові УНР жодних звітів чи справоздань щодо розпорядження нею державними грошми, або взагалі щодо своєї діяльності. Не було поновлено нею й фінансування українських посольств та місій, які змушені були існувати без належних для відповідної діяльності за кордоном коштів. Відтак наказом міністра фінансів від 31 березня 1920 р. Г.Супруна “за невиконання наказів і зловживання виданими йому уповноваженнями” було звільнено з посади голови Фінансової агентури з 29 березня 1920р.³⁸. Показовим є й той факт, що зазначений наказ Б. Мартоса 8 квітня 1920р. був затверджений членами Директорії Ф. Швецем та А. Макаренком, що тоді перебували за кордоном³⁹. Відтак можна зробити висновок, що А. Макаренко таким чином помстився Г. Супруну за непослух, а також заперечував свій наказ Фінансовій агентурі про заблокування фінансування українських посольств та місій. Про

факт звільнення Г. Супруна негайно було повідомлено усім українським посольствам й оголошено в місцевих німецьких часописах.

Здавалося б, проблему було розв'язано, однак наказ міністра фінансів не був визнаний ані самим Г. Супруном, ані співробітниками Фінансової агентури. Більше того, голова Фінансової агентури відмовився передавати справи, кошти і майно Фінансової агентури новопризначеному на його місце Іванові Мірному, заявивши, що “Міністра Мартоса і того Уряду, якого представником він єсть він, Супрун, не визнає”⁴⁰. Разом з тим припинили працю в Агентурі всі її урядовці (на той час – 11 урядовців) та співробітники, що фактично можна кваліфікувати як саботаж.

Перемовини в пошуках компромісу тривали із Г. Супруном майже місяць. Усвідомивши, що дійти згоди не вдасться, міністр фінансів Б. Мартос подав на голову української Фінансової агентури цивільний позов до німецького суду в Берліні з проханням накласти арешт на майно Г. Супруна та Фінансової агентури УНР. Коли ж на поточні рахунки (конто*) і на сейфи Г. Супруна в берлінських і віденських банках, принаймні на ті, які до того часу було виявлено, було накладено заборону, а канцелярію і бухгалтерію опечатано (опечатано власне було, як виявилось згодом, тільки майже порожні шафи), Г. Супрун погодився нарешті (але на певних умовах) здати активи та справи Агентури і допустити Ревізійну комісію до здійснення перевірки. При цьому 11 травня 1920 р. між міністром фінансів УНР Б. Мартосом та Г. Супруном було укладено формальну угоду, в якій Г. Супруну були надані особисті гарантії від українського уряду⁴¹.

Текст угоди з восьми пунктів було укладено в Берліні німецькою мовою й засвідчено підписами Б. Мартоса та Г. Супруна. В ній, зокрема, зазначалося, що Г. Супрун передає призначеному міністром фінансів Б. Мартосом його наступникові на посаді голови Фінансової агентури Іванові Мірному наявні друкарські машини, друкарський папір, фарби і все приладдя, що ще залишилося для заготовки українських банкнотів. І. Мірному передавалося подальше управління Фінансовою агентурою, ключі до її помешкання, шафи та скрині, як також й урядові печатки. Г. Супрун зобов'язувався також передати І. Мірному усі предмети, які йому (як колишньому українському фінансовому агентові) було передано, або які потрапили в його (Г. Супруна) розпорядження в інший спосіб,

* Конто, контокорент, контокорентний рахунок (від італ. conto corrente – поточний рахунок) – єдиний активно-пасивний рахунок, на якому враховуються всі операції банку з клієнтом. За дебетом цього рахунку враховуються позички банку і всі платежі за дорученням клієнта, а за кредитом – кошти, що надходять у погашення позички і на користь клієнта. Контокорент – поєднання позичкового і поточного рахунку. Він може мати як кредитове, так і дебетове сальдо.

навіть якщо їхня наявність не була облікована при початку роботи Фінансової агентури. Г. Супрун брав на себе обов'язок доручити банкам, в яких були грошові вклади та поточні рахунки (конта), що надали йому на основі сирих балансів й які належали УНР, зберігати їх і надалі для розпорядження новопризначеним українським фінансовим агентом І. Мірним.

Узгоджено було також й про створення нової Ревізійної комісії на чолі з колишнім генеральним (державним) писарем УНР (1917-1918 рр.), директором канцелярії Міністерства закордонних справ УНР та Української Держави (1918 р.), членом партії есерів Іваном Мірним та членами-заступниками (товаришами): колишнім міністром шляхів УНР (1918) та українським консулом в Женеві (Швейцарія), інженером й членом партії українських есерів Євгеном Соковичем і доктором Мортирієм Галином. Г. Супрун мав негайно передати цій Ревізійній комісії усі книги, що велися у Фінансовій агентурі, кореспонденцію, договори й угоди та інші листи. В свою чергу Комісія мала перевірити на їхній підставі усі справи Агентури й подати свій звіт обом сторонам (міністрові фінансів Б.Мартосу та Г. Супруну) до відома. Крім того, що Г. Супрун зобов'язувався надати Ревізійній комісії (або її голові) будь-які запрошені відомості та документи, він також відмовлявся від повернення йому назад тих документів, листів, довідок тощо.

Колішній голова Фінансової агентури повинен був надавати поради та послуги новому голові Агентури у питаннях залагодження й розв'язання суперечок із товариством Deutsche Luft-Reederei, яке займалося доставкою літаками українських грошових знаків з Німеччини в Україну для уряду Директорії УНР. Подібне зобов'язання Г. Супрун брав на себе і в зносінах Фінансової агентури щодо чайового договору, укладеного в Амстердамі з братами Рабиновичами та з голландською фірмою Rozelius and Ko. Водночас він мав передати з цього приводу відповідного листа, текст якого було одразу ж залучено при складанні угоди, юстицратові Марвіцу, що займався судовим процесом між Б. Мартосом та Г. Супруном.

Після передачі І. Мірному вищезазначених в угоді цінностей, документів, листів і предметів, позовна сторона (Б. Мартос як представник уряду УНР) мала зректися вимоги арешту прав Г. Супруна й розблокування арештованого майна, а також відкликати свою вимогу маністаційного запряження. Адвокати обох сторін мали подати до відома суду, що установлений на весок Г. Супруна термін для подання позову за згодою сторін продовжується на три місяці. Сам же Г. Супрун щодо запровадження та здійснення арешту його майна та рахунків не мав заявляти жодних претензій на відшкодування.

Юстицрат Марвіц мав забезпечити особистими переговорами з німецьким дер-

жавним прокурором поступки щодо Г. Супруна. Судові витрати мав узяти на себе Г. Супрун, а позасудові домовлено було покрити спільно обома сторонами. Крім того, арештовані грошові суми повинні були бути повернуті Г.Супрунові⁴².

12 травня 1920 р. на основі цієї угоди наказом міністра фінансів Б. Мартоса й було призначено Комісію для обревизування справ Фінансової агентури за час керування нею Г. Супруном у складі І. Мірного (голова), Є. Соковича та М. Галина. Того ж дня вранці Комісія розпочала перебрання від Г. Супруна канцелярських і бухгалтерських книг, документів і листування. На вечірніх засіданнях у її роботі брали участь Г. Супрун та його співробітники (Аристархов, представник держконтролю Вронський та юрисконсульт Гершун), на яких присутніх знайомили з поточними результатами перевірки діяльності Фінансової агентури і головним чином зі справою купівлі чаю та інших товарів за кордоном, транспортування до Кам'янця-Подільського українських грошей, друкованих у Німеччині й купівлі чужоземної валюти для українського уряду. Після попереднього загального перегляду справ канцелярії та ознайомлення з бухгалтерськими книгами і касовими документами, для чого знадобилося провести 14 засідань, Ревізійна комісія вирішила здійснити детальне обревизування окремих напрямків діяльності Фінансової агентури і на підставі підсумків цієї перевірки підготувати відповідні доповіді та акти пленуму Комісії, складання яких було доручено її окремим членам.

На загальних засіданнях Комісії розглядалися важливі питання, зокрема організаційного характеру тощо, що виникали під час здійснення ревізії, складалися акти, обмірковувалися найголовніші запитання до Г. Супруна й аналізувалися його відповіді на них, а також готувалася інформація для ознайомлення з роботою Ревізійної комісії членів Фінансової агентури. Детальну ж перевірку окремих справ було розподілено між членами Комісії таким чином: І. Мірний займався ревізією роботи канцелярії Агентури та справою закупівлі нею чаю та інших товарів; Є. Сокович – купівлею Фінансовою агентурою іноземної валюти та справою транспортування українських грошових знаків до Кам'янця-Подільського (т. зв. справа Deutsche Luft-Reederei) та справою т. зв. колишньої Зондеркомісії, яка була безпосередньо пов'язана з особистою діяльністю Г.Супруна; М. Галин – ревізією бухгалтерії, облікових та реєстраційних книг і грошових документів. Підсумки роботи Ревізійної комісії мали бути викладені у вступній записці її голови про призначення Комісії, її внутрішню організацію, механізм здійснення перевірки, а також із складеного на основі перевірених і ухвалених на її загальному пленумі доповідей в окремих справах діяльності Фінансової агентури загального “Заключення” Ревізійної комісії⁴³.

З перших же днів роботи Ревізійної комісії виявилось її надто складне стано-

вище. В розпорядженні Ревізійної комісії не було ані технічного персоналу, ані коштів, ані навіть окремого приміщення. Її члени тулилися в тісному помешканні Фінансової агентури, що дуже ускладнювало справу. Вся Комісія складалася лише з трьох членів, причому ніхто з них не був призначений виключно для здійснення ревізії. Усі вони входили до складу новоорганізованої Фінансової агентури і мали свої постійні обов'язки. Голова Ревізійної комісії І. Мірний водночас був й головою Фінансової агентури (призначений, як вже зазначалося вище, на цю посаду замість Г. Супруна) й додатково був обтяжений працею по виконанню своїх обов'язків фінансового агента УНР. Крім того, він мав також провести нову реорганізацію Фінансової агентури, позаяк усі колишні урядовці Агентури саботували її роботу й, врешті-решт, були звільнені з посад, а канцелярія та бухгалтерія запроваджувалися цілком наново. Член Комісії Є. Сокович виконував одночасно й обов'язки скарбника Фінансової агентури, а М. Галин, хоча й був призначений урядовцем Агентури лише для здійснення ревізії, проте паралельно займався ще певний час й перевіркою звітностей Української Республіканської Капели.

В зв'язку з цим І. Мірному довелося, дещо ослабивши Фінансову агентуру, передати її бухгалтера практично цілком в розпорядження М. Галина, який здійснював ревізію бухгалтерії, а також певною мірою використовувати для потреб Ревізійної комісії машиністку Фінансової агентури. Секретарські ж обов'язки продовжували нести самі члени Ревізійної комісії.

Згодом для вироблення більш безстороннього висновку в справі ведення бухгалтерських книг, а також для певної допомоги Є. Соковичу при розгляді книг та обробки при цьому належних матеріалів й зібранню інформації для ретельної ревізії операції по купівлі іноземної валюти для праці в Комісії було тимчасово залучено (з відрядною платнею) німецьких фахівців – бухгалтера п. Цеха та присяжного маклера бухревізора п. Гайна.

На всі ці потреби і на покриття канцелярських видатків з часом в розпорядження Ревізійної комісії було асигновано лише 7 тис. 500 німецьких марок. З цих коштів половину суми було, між іншим, виплачено на додаткову платню за працю в Ревізійній комісії бухгалтеру Фінансової агентури Вишневському та машиністці Кніпфер. Жодних інших асигновок для Ревізійної комісії більше не робилося. Тільки після двох місяців від початку роботи Ревізійної комісії, відповідно до наказу міністра фінансів Б. Матроса, до її складу 14 липня 1920 р. було введено члена-секретаря П. Сікору, який займався винятково секретарською частиною, яка на той час вже дуже розгорнулася й ускладнилася. Член-секретар жодної іншої посади, окрім посади секретаря Ревізійної комісії, не займав і вважався відрядженим від Кредитової канцелярії Міністерства фінансів УНР.

Варто додати також, що усі інші члени і голова Комісії, як урядовці Фінансової агентури, ніякої окремої платні за працю в Ревізійній комісії не одержували⁴⁴.

Втім, в такому побільшеному складі Ревізійна комісія працювала не довго, позаяк 16 серпня 1920 р. її голова І. Мірний вийшов зі складу Ревізійної комісії. Свою добровільну відставку він обумовлював тим, “що для нього, як виконуючого обов’язки Агента Міністерства Фінансів, яке розпочало (відновило) зараз судовий процес проти був. Фінансового Агента Г. Супруна, дуже незручно стояти разом з тим на чолі Комісії для обревізування діяльності Супруна, яка повинна бути цілком відокремленою і безсторонньою. Крім того, совісне виконання складних і відповідальних обов’язків по цих двох посадах разом для однієї людини взагалі сливе неможливе”⁴⁵. Зазначені мотиви Ревізійна комісія визнала цілком слушними і на своєму засіданні 16 серпня 1920 р. постановила в цій справі наступне: “Поділяючи погляди п. Голови Комісії в цій справі і маючи на увазі, що перша стадія праці Ревізійної Комісії уже закінчена і висновки ревізії передано до відома пана Міністра Фінансів і п. Супруна, і що склад Комісії з 10 липня збільшився ще Секретарем п. Сікорою, Ревізійна Комісія вважає можливим закінчити ревізію в тому складі, який залишається: – пп. Скокович, Др. Галин і Сікора, про що повідомити п. Міністра Фінансів і прохати призначити на будуче за Голову Ревізійної Комісії члена її п. Є.О. Соковича”⁴⁶. Б. Мартос також погодився з наведеними аргументами й, прийнявши відставку І. Мірного, призначив замість нього головою Ревізійної комісії Є. Соковича. Вийшовши зі складу комісії, І. Мірний закінчив працю по взятих на себе відділам ревізії, закінченню відповідних доповідей тощо. Таким чином, від середини серпня 1920р. у складі Ревізійної комісії залишилося лише три члени: її голова Є. Сокович, др. М. Галин та член-секретар П. Сікора. В цьому складі без дальших змін Комісія працювала й надалі⁴⁷.

Уже з самого початку роботи Ревізійної комісії поверхове загальне ознайомлення з діяльністю Фінансової агентури показало, що справа купівлі і ліквідації чаю, купівлі валюти, транспорту грошей – надзвичайно складні, заплутані, потребують детального вивчення, аналізу договорів та інших документів, складених до того значною мірою німецькою мовою; що канцелярія і бухгалтерія знаходилися у повному безладі (про що йтиметься нижче). Бухгалтерські книги не відповідали елементарним правилам ведення подібних книг й були, до того ж, очевидно, не автентичні. Частина їх було складено просто “по устним заподанням”, тобто без жодних касових документів. До того ж виявилось, що Г. Супрун жодного разу за весь час існування Фінансової агентури не подавав міністрові фінансів справоздання щодо своєї діяльності взагалі і навіть про стан каси. Крім того, навіть під час роботи Ревізійної комісії, коли її голова І. Мірний безнастанно вимагав

від Г. Супруна інформації з того чи іншого питання, він не склав і не подав в розпорядження Ревізійної комісії жодного звіту, а ті баланси, які були ним представлені, не відповідали дійсному стану справи й змінювалися Г. Супруном ще тричі після того, як Ревізійна комісія доводила їх неправдивість. Відтак Комісії доводилося перероблювати наново усі папери, а після цього відповідно до них самій складати звіти, що могли б прояснити ту чи іншу справу.

Передачу Ревізійній комісії книг, документів, паперів тощо Г. Супрун розпочав у другій половині травня 1920 р., а головну частину здавав протягом цілого червня місяця, та й то частинами (по 26-ти окремих актах), цілу ж купу паперів різного змісту (до того ж без опису) передав ще пізніше, а деякі бухгалтерські книжки (за 1919 р.) лише 2 серпня 1920 р. Проте найбільше ускладнювало і гальмувало проведення ревізії те, що Ревізійна комісія не одержала одразу в своє розпорядження всіх необхідних для здійснення перевірки матеріалів. Попри вищевказану угоду між міністром фінансів Б. Мартосом та Г. Супруном, колишній голова Фінансової агентури надто поволі та непослідовно здавав Ревізійній комісії належні книги, документи і листування, що практичні усі переховувалися десь у нього, а не в Агентурі. При цьому ревізори ніколи не могли знати, чи передано ним усе, чи він має ще якісь матеріали. Досить часто висновки, зроблені на основі наявних в розпорядженні Комісії матеріалів, поставлені запитання, зібрані відомості тощо виявлялися хибними, непотрібними при ознайомленні з повними матеріалами, що були передані Г. Супруном. Відтак вже зроблена праця нищилася і дослідження розпочиналося спочатку.

Взагалі ж у Ревізійної комісії небезпідставно склалося враження, ніби Г. Супрун навмисно зволікав із здачею Комісії книг, документів та паперів і навіть здачу активів новопризначеному фінансовому агентові І. Мірному. Так, наприклад, не було представлено для перевірки касової книги, яка велася у Фінансовій агентурі у 1919 р., чекових книжок і ("корешків") бухгалтерських книг за 1920 р., які насправді повсякденно велися в Агентурі (натомість були надані інші – спішно складені наново); не передано цілої теки з листуванням із Амстердамським Банком; не було надано також багатьох паперів, телеграм і навіть документів в справі купівлі чаю (наприклад, договору братів Рабиновичів з фірмою "Розеліус і К-о", який був прийнятий Г. Супруном на поквітування свого договору з Рабиновичами; договору Г. Супруна з Рабиновичами від 4 вересня 1919 р.; посвідчення банку в Амстердамі в справі закупівлі фірмою "Розеліус і К-о" чаю тощо). У розпорядження Ревізійної комісії також не було надано листа посла УНР в Німеччині М. Порша від 21 січня 1920 р. (ч.163), до якого була прилучена копія уповноваження члена Директорії А. Макаренка, розпорядження міністра фінансів Б. Мартоса від 17 липня 1919 р. (ч.21) про звільнення від

праці у Фінансовій агентурі в Німеччині Скарня, розпорядження того ж таки міністра фінансів від 18 січня 1920 р. (ч.403) в справі урядовця Любецького, а також докладних інструкцій, що були видані Г. Супрунові на папері міністром фінансів при його (Супруна) від'їзді з Києва у Німеччину і багатьох інших важливих документів.

Така ситуація природно, непокоїла членів Ревізійної комісії й змушувала повсякчасно нагадувати про це Г. Супруну. До того ж, зі свого боку, і міністр фінансів Б. Мартос наполягав на якнайшвидшому закінченні прийому матеріалів, побоюючись, що справа Г. Супруном активів, книг і документів не буде завершена до терміну, коли тимчасово накладена заборона на сейфи і конта Г.Супруна мала (в разі не відновлення судового процесу) скасуватися, після чого для нього вже могло й не бути особливої зацікавленості дотримуватися угоди від 11 травня 1920 р.

Виходячи з таких пересторог, Ревізійна комісія врешті змушена була листовно попередити Г. Супруна про те, що вона буде змушена припинити ревізію, якщо він не покvapиться із здачею справ. Тим не менш Г. Супрун так і не надав Комісії частини не лише паперів та документів, а навіть й деяких бухгалтерських книг. Проте навіть на підставі наявних в розпорядженні Ревізійної комісії матеріалів нею встановлювалися все нові і нові факти протиправної й протизаконної діяльності Г. Супруна, самовільні видачі ним державних грошей, неправдиві записи по бухгалтерських книгах, представлення не тих книг, які в дійсності велися у Фінансовій агентурі, незаконні виплати неустойки по купівлі чаю тощо⁴⁸.

У зв'язку з тим, що Г. Супрун не виконав своєчасно умови своєї угоди з міністром фінансів Б. Мартосом від 11 травня 1920 р. і позаяк на той час Ревізійна комісія вже викрила досить численні вчинки голови Фінансової агентури, які в надзвичайнім обсязі порушували матеріальні інтереси державного скарбу УНР, міністр фінансів Б. Мартос знову розпочав у берлінському суді припинений за угодою від 11 травня цивільний процес проти Г. Супруна. За наказом міністра фінансів, Ревізійна комісія довела до його відома короткий загальний звіт в справі ревізії від 3 серпня 1920 р. (ч. 70) і попередню доповідь в справі купівлі чаю, спиняючись при цьому виключно на найбільш помітних, цілком вже завершених дослідженнях та беззаперечних доказах протиправних і протизаконних дій Г. Супруна. Копію цього звіту Комісією було передано також й самому Г.Супруну.

Вороже ставлення до Ревізійної комісії частини звільнених урядовців Г. Супруна, яке помічалось вже з самого початку її роботи, чим далі дужчало й супроводжувалося приховуванням документації, саботажем і відвертим глузуванням з української влади. Неприязнь, відверте ворогування з представниками уряду

УНР переносилися і на призначену ним Ревізійну комісію. Особливо помітною така позиція стала після нетривалого арешту німецькою владою кількох колишніх урядовців Г. Супруна, хоча ані оновлена українська Фінансова агентура, ані Ревізійна комісія не мали до цього жодного стосунку і навіть про факт та причину арешту довідалися вже згодом. Причиною ж арештів став обшук німецькою кримінальною поліцією у цілком сторонньої особи, в якій було виявлено близько 2 мільйонів українських гривень, що були одержані в посольстві УНР у Німеччині й не були здані до каси Фінансової агентури одним із колишніх її урядовців. Невдовзі ці кошти були повернуті німецькою поліцією українському посольству в Берліні.

Влітку 1920 р., очевидно, з зв'язку з відновленням проти Г. Супруна судового процесу і, можливо, в зв'язку з виявленням повних наслідків ревізії, справа значно змінилася. На запитання Ревізійної комісії від 23 липня відповіді від Г. Супруна вже взагалі не надходили, а сам він вже навіть не заходив до Ревізійної комісії для персональних пояснень. Переговори Ревізійної комісії в цій справі з Г. Супруном ні до чого не призводили, а невдовзі він і зовсім виразно заявив, що взагалі не вважає надалі за необхідне давати Ревізійній комісії будь-які пояснення і відповідати на її запитання. Разом з Г. Супруном припинили відповідати на запитання Комісії й інші його урядовці, з якими Ревізійна комісія ще вважала за можливе зноситися⁴⁹.

Відсутність пояснень з боку Г. Супруна не лише гальмувала і ускладнювала працю Ревізійної комісії, але й заважала ретельному та об'єктивному виясненню справи, то Комісія, з огляду на раніше безплідні словесні перемовини з колишнім головою Фінансової агентури, ще раз, вже у вересні (17 вересня 1920 р.) звернулася до Г. Супруна з письмовим запитом. У листі, зокрема, зазначалося: "До бувшого Фінансового Агента в Німеччині пана Г. Супруна, в Берліні. Згідно з умовами угоди 11 мая ц. р. між Вами і Міністром Фінансів Мартосом (п. 3), Ви Мали передати Ревізійній Комісії всі книги, документи і листування Фінансової Агентури за час Вашого керування нею, а також давати Комісії всі потрібні для неї пояснення. Тим часом Вами досі не передано всіх потрібних Ревізійній Комісії документів, а головне: 1) касової книги. 2) чекових книжок (корешків) і 3) оригіналів бухгалтерських книг за 1920 р. (таких самих, як Ви передали 2-го серпня ц. р. на 1919 рік). Рівно ж Ви перестали відповідати Ревізійній Комісії на всі її запитання, починаючи з 23 липня ц. р.

Через це Ревізійна Комісія просить Вас повідомити її – чи Ви маєте передати непередані ще книги й документи і дати Ваші пояснення, як на ті запитання, які вже Вам поставлено, так і на ті, які Комісія мала б поставити в будучому? Голова Ревізійної Комісії Є. Сокович. Секретар Рев[ізійної] Комісії П. Сікора⁵⁰.

У відповідь на цей запит Ревізійна комісія одержала 20 вересня 1920 р. неприховано зухвалу і принизливу, як для офіційної урядової комісії незалежної держави, відповідь: “До так званої в добрім гуморі Ревізійної Комісії. Тут. Дня 18.9.20. На Ваше гумористичне письмо з дня 17.9.20 ч. 163 можу Вам заявити, що дуже добре Вам вдалося, яко жарт. Найбільш комізму додає йому те, що на ньому є два підписи. Це останнє дуже влучне і робить письмо вдвоє гумористичним. Я щиро дякую за прислання мені Вашого жарту і сподіваюся, що Ви не забудете мене і будете посилати мені Ваші жарти періодично. Зі саркастичним усміхом Г. Супрун підписав Гуцайло”⁵¹.

Лист було написано рукою Гуцайла, проте, як з’ясувалося, про надсилку й зміст його Г. Супруну було відомо. За таких умов Ревізійна комісія (враховуючи, що кілька десятків її попередніх листів до Г. Супруна взагалі залишилися без відповіді) припинила робити запити до колишнього голови Фінансової агенції. Звісно, неможливість отримати інформацію від особи, яка безпосередньо керувала усіма грошовими операціями уряду УНР за кордоном й розподіляла скарбові кошти у банках та займалася фінансуванням українських посольств і місій тощо, надзвичайно ускладнювало і гальмувало роботу Ревізійної комісії. Члени Комісії змушені були звертатися за поясненнями по кожному окремому питанню до різних осіб та інституцій в різних країнах, розшукувати потрібні матеріали для ревізії в різних частинах Європи і навіть Америки. Канцелярське діловодство стало надзвичайно громіздким, а справа перевірки тягнулася вкрай повільно, оскільки ту чи іншу відповідь (за умов ускладнення повоєнної комунікації з Німеччини з іншими державами) доводилося очікувати тижнями і навіть місяцями, а потім знов звертатися до адресатів за доповненнями та поясненнями і знов чекати відповіді. Відтак ставало зрозумілим, що найближчим часом завершити ревізію не вдасться.

Нормальному перебігу ревізії, а надто після відновлення судового позову проти Г. Супруна, ставали на заваді й психологічні умови й роздмухування скандалу у німецькій пресі, що в свою чергу, негативно відбивалося також і на репутації державної влади УНР. З свого боку, у своєму протоколі (ч.2) від 24 вересня 1920 р. (на цей час в суді вже тривали слухання у справі Супруна, які розпочалися 22 вересня) Ревізійна комісія уряду УНР, занотовуючи, що “брутальне поводження по відношенню до Ревізійної Комісії бувших урядовців п. Супруна пп. Гуцайла і Ляндера, які начеб то поставили собі завданням вивести Ревізійну Комісію з рівноваги, утворити навколо неї атмосферу ворожості, аби знеохотити її далі проводити ревізію совісно, уважливо і досконально”, ще раз засвідчує “рішуче відмовлення п. Супруна і його урядовців від дачі пояснень, бажання утруднити для Комісії вияснення дійсного стану речей”, а відтак закидає йому намір “дати,

якомога менше матеріалів до розпорядження Ревізійної Комісії, аби позбавити її можливості виявити шкідливі для нього факти”⁵². У протоколі також вказується, що подібний розвиток подій примушує її “з жалем прийти до висновку, що всі ці виступи переводяться планомірно з метою не дати Ревізійній Комісії довести свою працю до кінця, до совісного і досконального в’яснення справи, так мовити, “зірвати ревізію, дискредитувати її”⁵³.

Поряд із прагненням кинути тінь на добросовісність й законність української урядової Ревізійної комісії, Г. Супрун почав вести кампанію через німецьку пресу також і проти українського уряду. Щедро роздаючи гроші, він домігся вміщення в різних німецьких часописах цілої низки статей і заміток, в яких дискредитувалися як уряд УНР загалом, так і поодинокі його представники в Україні та за кордоном. Крім цього, він заснував у Берліні власний друкований орган – “Німецько-українську газету”, яка в кожному числі намагалася нацькувати німецький уряд і німецьке громадянство проти уряду УНР⁵⁴.

Така пропаганда не залишилася непоміченою й членами Ревізійної комісії, які у вже згадуваному протоколі від 24 вересня 1920 р. щодо намагань очорнити її роботу зазначали, що до такої дискредитації “в значній мірі спричиняється і агітація розпочата в пресі проти Уряду Української Народної Республіки, представниками якого призначено ревізію – агітація розпочата в пресі з метою дискредитувати його, – і виступи такого ж самого характеру п. Супруна з його співробітниками перед Німецьким Судом при вирішенні Судом питання про підлеглість йому справи Супруна”⁵⁵.

Водночас Г. Супрун оскаржив першу постанову німецького суду про накладання арешту на його майно. У своїй скарзі адвокати Г. Супруна перенесли питання на політичний ґрунт і доводили, що їхній клієнт начебто зовсім не відмовляється від відповідальності, але він (Супрун) не бачить, перед ким йому нести цю відповідальність, позаяк ніякого законного уряду в Україні не існує, а ті особи, які себе називають урядом УНР чи його представниками – це тільки приватні люди. Відтак адвокати Г. Супруна поставили протилежній стороні, тобто міністрові фінансів УНР Х. Барановському п’ять запитань, в яких вимагали, аби українська урядова сторона довела:

- 1) що існує Українська держава в міжнародному правовому розумінні;
- 2) що існує Українська держава в німецькому приватноправному розумінні;
- 3) що існує українське Міністерство фінансів у правовому розумінні;
- 4) що це Міністерство в правовому порядку призначене, й насамперед
- 5) що Х. Барановський є правомочним представником (як міністр фінансів) цього правомочного Міністерства фінансів.

Справа розглядалася у берлінському окружному суді 22 вересня 1920 р., а

25 вересня ним було винесено вирок. За такого розвитку подій адвокати уряду Директорії змушені були втягнутися до політичної дискусії й навели низку доказів правового існування Української держави та уряду УНР. Між іншим вони передали судові наступних два документи:

1. Виданий Міністерством закордонних справ Німеччини офіційний реєстр членів дипломатичного корпусу за червень 1920 р., де на сторінці 11-й Посольство УНР стоїть серед інших визнаних посольств, тоді як на сторінці 12-й окремо перераховуються “представництва формально ще не признаних держав”, і серед цих останніх Посольство УНР не значиться.

2. Словесну ноту німецького Міністерства закордонних справ від 29 червня 1920 р., в якій зазначалося: “М-во Закорд. Справ має за честь одповісти на пов. словесну ноту Посольства У.Н.Р. од 22. ц.м. №1254., що українська держава є визнана з боку німецького уряду, рівно як і Посольство У.Н.Р., як таке, є тут визнане. Зважаючи одначе на те, що на Україні зараз панують несконсолідовані відносини й що там є кілька урядів, компетенція Посольства мусить бути обмежена в деяких подробицях, які виникають з сучасного стану речей”⁵⁶.

Попри те, що адвокати Г. Супруна під час судового процесу вживали всіх заходів, аби зменшити враження від доводів української сторони, за три дні (25 вересня 1920 р.) суд виніс мотивований вирок (загальний обсяг документа склав 14 сторінок⁵⁷, згідно з яким накладений на майно Г. Супруна арешт було визнано законним, а протест позивача (Г. Супруна) – безпідставним і необґрунтованим. Зважаючи на високу суму позову – 5 1/2 мільйонів марок, – суд постановив для його забезпечення зажадати від позиваючої сторони заставу в сумі 1 мільйон марок, яку незабаром й було внесено Г. Супруном⁵⁸.

У свою чергу Ревізійна комісія отримала змогу продовжити свою перевірку діяльності української Фінансової агентури в Німеччині, яка тривала до листопада 1920 р., проте не була здійснена повною мірою й не набула свого логічного завершення.

Тим не менш ревізія цікава тим, що навіть ті її висновки, які вдалося отримати із опрацьованого й систематизованого матеріалу, висвітлюють не лише діяльність Фінансової агентури УНР в Європі, а яскраво свідчать про моральні якості державних службовців УНР різних щаблів та загальний стан вертикалі органів державної влади за Директорії.

Довести розслідування до завершення й до судового рішення щодо діяльності Фінансової агентури Міністерства фінансів УНР в Берліні Ревізійній комісії не судилося. В листопаді 1920 р. міністр фінансів УНР Х. Барановський вирішив через політичні й фінансові обставини припинити судовий процес проти колишнього голови Фінансової агентури Г. Супруна, а Ревізійній комісії наказав

“закінчити всі справи по ревізії справ бувшого агента Міністерства Фінансів в Німеччині Гр. Супруна не пізніше 1-го грудня ц. р., а всі матеріали ревізії передати до Кредитової Канцелярії[”].⁵⁹

Очевидно таке рішення стало наслідком спільного розслідування міністрів юстиції, закордонних справ та фінансів УНР, яке після доповіді міністра закордонних справ А. Ніковського щодо справи колишнього фінансового агента в Берліні Г. Супруна на урядовому засіданні в Тарнові, Рада народних міністрів 4 вересня 1920 р. доручила їм виробити й подати з цього приводу свої висновки⁶⁰. Відтак 1 грудня 1920 р. Комісія мала самоліквідуватися й, відповідно, припинити ревізію діяльності Фінансової агентури УНР в Німеччині, щодо й було виконано на її членами.

1 грудня 1920 р., також згідно з наказом міністра фінансів Х. Барановського, було ліквідовано Фінансову агентуру УНР в Німеччині, її помешкання закрито, а всіх урядовців звільнено або відраджено до Міністерства фінансів без утримання⁶¹.

На цей час робота Ревізійної комісії була далекою від завершення. В її розпорядженні були матеріали перевірки діяльності самого Г. Супруна, а також представника державного контролю при Фінансовій агентурі Веронського. Встановити рівень зловживань співробітників Агентури, зокрема Хомяка, Скнаря, Крутія, Овандера, Аристархова, Кос-Косаревича, бухгалтерів Ляндера та Гуцайла, які мали можливість вести справи у Фінансовій агентурі в певних межах більш самостійно, Ревізійна комісія так і не встигла.

Ревізійна комісія змушена була припинити збір документів, яких не вистачало, її члени зовсім не припинили свою роботу, адже в її руках вже накопичився величезний обсяг матеріалів, які ще слід було систематизувати, перевірити, обробити й скласти відповідні заключення й звітну документацію. Навіть лише технічне виконання роботи по перепису та друку на папірографі кількох примірників величезного тому актів ревізії вимагали немало часу. Справа ускладнювалася й тим, що члени Ревізійної комісії (окрім її секретаря) були урядовцями Фінансової агентури з окремою платнею, а відтак з ліквідацією самої Агентури вони змушені були продовжувати роботу в Комісії після 1 грудня 1920 р. без платні за свою працю. Всі ж колишні співробітники Фінансової агентури, окрім її нового голови І. Мірного та бухгалтера Вишневецького, відмовилися надавати членам Ревізійної комісії будь-яку допомогу у з'ясуванні окремих аспектів ревізії та складанні звітних актів. Члени Ревізійної комісії, за браком помешкання, тимчасово розмістилися при Кредитовій канцелярії (яка також вже мала ліквідуватися). Урядовці змушені були негайно шукати собі інших засобів заробітку, частина з них взагалі виїхала з Берліна, як, наприклад, член-секретар Комісії Сікора (навіть

не мав коштів для оформлення офіційного закриття Ревізійної комісії).

Незважаючи на такі несприятливі обставини, Ревізійна комісія вважала своїм громадським обов'язком хоча б формально довести до певного завершення доручену їй справу. На прохання її членів міністр фінансів Х. Барановський розпорядженням від 17 грудня 1920 р. дозволив їм продовжити роботу для закінчення справ ревізії та складання звітних актів до 1 лютого 1921 р., але без відпуску коштів на утримання (за винятком колишнього бухгалтера Фінансової агентури Вишневського, якому як вільнонайманому виділялася платня від Кредитової канцелярії Посольства УНР в Берліні). Свою працю Ревізійна комісія звершила до встановленого міністром фінансів терміну (1 лютого), але технічна робота по видруку звітних актів тривала весь лютий 1921 року⁶².

Результати роботи Ревізійної комісії щодо перевірки діяльності Фінансової агентури Міністерства фінансів УНР в Німеччині, як свідчать систематизовані й опрацьовані її членами матеріали й відповідні звітні акти, цілком ясно і чітко викрили глибокі корені корупції та нечистоплотності фінансового агента УНР Г. Супруна, який мав фактично надзвичайні та одноосібні повноваження у розпорядженні державними коштами України за кордоном, злочинну співпрацю чи не усіх співробітників Агентури, саботаж і елементарну безвідповідальність, які були поєднані з усвідомленням безкарності. Додамо, що Г. Супрун так і не зазнав покарання за свої зловживання державними коштами УНР; він продовжував мешкати в Берліні й у 1924 р. навіть спільно з Я. Оренштайном та Щепаловим заснував в столиці Німеччини велику видавничу фірму українських “творів красного письменства та історії”⁶³.

Навіть попередні підсумки ревізії діяльності Фінансової агентури УНР вказують на те, що фінансові махінації, корупція та крадіжки державних коштів, які здійснювалися головою і членами Фінансової агентури, мали тісне переплетіння з найвпливовішими державними і політичними діячами та організаціями Української Народної Республіки. А це дає право припустити, що згортання роботи Ревізійної комісії міністром фінансів УНР Х. Барановським було пов'язане не лише із військово-політичними ускладненнями тогочасної української влади.

Вочевидь, сама організація влади в УНР часів Директорії була вкрай неефективною (і це видно не лише з аналізу роботи Фінансової агентури в Німеччині, але й діяльності О. Севрюка в Італії, українських представників на Паризьку мирну конференцію, принципами партійної та особистої квоти в призначені урядовців, отаманщиною в Україні, безпорадності держконтролю та судової системи, чварами в Директорії, фактичним безсиллям урядових структур і в практичній узурпації влади головним отаманом, масштаб якої водночас обмежувався ареалом його особистої присутності тощо) і дозволяла подібним

елементам не лише підточувати українську державність зсередини, але дискредитувати її як в очах світової спільноти, так і власного народу. Зазначені факти лише підтверджують те, що як фінансові, так і державотворчі проблеми УНР часів Директорії були набагато глибшими за банальну "корупцію" Супрунів та їм подібних, а ховалися у вихідних принципах організації та функціонування системи державної влади в УНР.

¹ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – К.: Темпора, 2003. – С. 80.

² Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 р.: Документи і матеріали. – Т.1. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – С. 184.

³ Там само. – С. 188.

⁴ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т. II. – К.: Темпора, 2002. – С. 189.

⁵ ЦДАВО. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 32.

⁶ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1972. – С. 20.

⁷ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. XXIV-4. – Арк. 322.

⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 681. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 6.

⁹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 14а зв.

¹⁰ Там само. – Арк. 12 зв.

¹¹ Там само. – Скр. XXIV-4. – Арк. 322.

¹² Там само. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 4.

¹³ Там само. – Арк. 12 зв.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – С. 248.

¹⁶ Там само. – С. 132.

¹⁷ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 12 зв. – 13.

¹⁸ Там само. – Арк. 13.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. – Скр. 23 XXIV-4а (11). – № м-ф. 87286. – Арк. 78.

²¹ Там само.

²² Там само. – Арк. 81–81 зв.

²³ Там само. – Арк. 79.

²⁴ Там само. – Арк. 82.

²⁵ Петлюра С. Сучасна українська еміграція та її завдання // Симон Петлюра. Статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 231–275.

²⁶ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-4а (11). – № м-ф. 87286. – Арк. 80.

²⁷ Там само. – Арк. 85.

²⁸ Там само. – Арк. 80.

²⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк. 46.

- ³⁰ Чикаленко С. Щоденник. 1919-1920. – Київ; – Нью-Йорк: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – С. 229.
- ³¹ Там само. – С. 251.
- ³² Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 119 зв.
- ³³ Там само. – Арк. 119.
- ³⁴ Там само. – Арк. 119 зв.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Там само. – Арк. 4.
- ³⁷ Там само. – Скр. XXIV-4. – Арк. 322.
- ³⁸ Там само. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 4.
- ³⁹ Там само.
- ⁴⁰ Там само.
- ⁴¹ Там само. – Арк. 4 зв.
- ⁴² Там само. – Арк. 4–5 зв.
- ⁴³ Там само. – Арк. 5 зв. – 6.
- ⁴⁴ Там само. – Арк. 6–8 зв.
- ⁴⁵ Там само. – Арк. 10–10 зв.
- ⁴⁶ Там само. – Арк. 10 зв.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ Там само. – Арк. 6–8 зв.
- ⁴⁹ Там само. – Арк. 8 зв. – 9 зв.
- ⁵⁰ Там само. – Арк. 9 зв.
- ⁵¹ Там само. – Арк. 9 зв. – 10.
- ⁵² Там само. – Арк. 10 зв. – 11.
- ⁵³ Там само. – Арк. 11.
- ⁵⁴ Там само. – Скр. XXIV-4. – Арк. 322.
- ⁵⁵ Там само. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 11–11 зв.
- ⁵⁶ Там само. – Скр. XXIV-4. – Арк. 322–323.
- ⁵⁷ Die Ukraine. – 1920. – Band.X.
- ⁵⁸ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. XXIV-4. – Арк. 323.
- ⁵⁹ Там само. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 11 зв.
- ⁶⁰ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 р.: Документи і матеріали. – Т. 2. – С.191.
- ⁶¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 12.
- ⁶² Там само. – Арк. 12-12 зв.
- ⁶³ Монолатій І. Львівська подорож Якова Оренштайна 1924 року: невдала спроба реалізації українського проєкту // *І.* – 2008. – №51.